

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

DOI: 10.51605/mesned.1205464

Gönderim Tarihi: 15.11.2022 | Kabul Tarihi: 13.12.2022

Dövme Yaptırmayı, Kaş Aldırmayı ve Dişleri Ayırıp İnceltmeyi Yasaklayan Hadislerin, İlet ve Hikmet Açısından Değerlendirilmesi

- Evaluation of the Hadiths Prohibiting Tattooing, Eyebrow Plucking and Thinning the Teeth in terms of Illa and Hikmah -

Kazim Yusifoğlu*

Atıf/Citation: Yusifoğlu, Kazim. "Dövme Yaptırmayı, Kaş Aldırmayı ve Dişleri Ayırıp İnceltmeyi Yasaklayan Hadislerin İlet ve Hikmet Açısından Değerlendirilmesi/Evaluation of the Hadiths Prohibiting Tattooing, Eyebrow Plucking and Thinning the Teeth in terms of Illa and Hikmah". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Güz 2022-2): 113-136.

Öz:

İslâm hukukunun ikinci kaynağı olarak kabul edilen sünnetin ortaya koyduğu hükümlerden biri de dövme yaptırmının, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanmasıdır. Bu yasağı aktaran rivâyetlere Abdurrazzak es-San'ânî'nin *Musannef*'inden başlayarak kutub-i sitte de dâhil olmak üzere hemen hemen bütün hadis kitaplarında rastlamak mümkündür. Bu fiillerin hükmünü ifade etmek için kullanılan "Rasûlullah (s.a.v) yasakladı." ve "Allah ve(ya) Rasûlullah lanetledi." gibi ifadeler bir fiilin haram olduğunu göstermektedir. Bu sebeple fakihlerin büyük çoğunluğu bu fiillerin haram olduğunu savunmuşlardır. Abdullah b. Mes'ûd, dövme yaptırmının, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin haramlığını naklederken bu fiilleri, Allah'ın yarattığını değiştirmek olarak nitelemiştir. Fakihlerin çoğu bu nitelemenin Hz. Peygamber'e ait olduğunu kabul etmiş ve bu fiillerin yasaklanma gerekçesinin "Allah'ın yarattığını değiştirmek" olduğunu savunmuşlardır. Ancak söz konusu fiillerin hadis kaynaklarında "Allah lanet etti.", "Rasûlullah lanet etti." ve "Abdullah lanet etti." şeklinde üç farklı cümleyle rivâyet edilmesi, "Allah'ın yarattığını değiştirme" nitelemesinin Hz. Peygamber'e değil, İbn Mes'ûd'a ait olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. İbn Mes'ûd'un sahâbi olduğu ve sahâbinin bireysel olarak beyan ettiği görüşlerin kabulü hususunda mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunduğu göz önünde bulundurulursa söz konusu illet mansûs olmaktan çıkacaktır.

İbn Âşûr, büyük günah için lanet kelimesinin kullanılmasını ve İslam hukukunda prensip olarak güzelleşme amacıyla vücut üzerinde bazı işlemlerin yapılmasının caiz olmasını gerekçe göstererek bu fiillerin illetinin "Allah'ın yarattığını değiştirmek" olamayabileceğini ifade etmiştir. Ona göre

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Malatya, k_yusufoglu@hotmail.com, Ocid: 0000-0002-4434-5508.

dövmeye yaptırmamanın, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin illeti, bu eylemlerin cahiliye döneminde iffetsiz kadınların ya da putperest kadınların sembolleri olmasıdır. İbn Âşûr'un bu görüşü, Karâfi'nin bazı değerlendirmelerinin yanı sıra bu fiillerin belli şartlar altında caiz olduğuna dair bazı fetvaların verilmesi ile desteklenmektedir.

Hüküm illete dayalı olduğu için illetin belirlenmesine göre hüküm de değişecektir. Eğer illet Allah'ın yarattığını değiştirmek olarak belirlenirse illetin devam etmesi sebebiyle dövmeye yaptırmayı, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme ile ilgili yasak da devam edecektir. İlet sembol olarak kabul edilirse hükmün devam edip etmeyeceği, bu fiillerin günah/günahkârların alameti olup olmadığına bağlı olacaktır. Eğer bu fiiller Müslüman toplumunun geneli tarafından belirli bir günahın/günahkârların sembolü olarak kabul edilirse haram, aksi takdirde helal kabul edilecektir. Belirlenen illete göre farklı dövmeye çeşitlerinin hükmü de değişecektir. Buna göre bu fiillerin yasaklanma illeti, Allah'ın yarattığını değiştirmek olarak kabul edilirse deri altına enjekte edilmeden kına, boya ve benzeri maddelerle deri üzerine yapılan süslemeler caiz kabul edilecektir. İletin, bu fiillerin iffetsizliğin sembolü olarak kabul edilmesi durumunda ise deri üzerine çizilen figürlerin belli bir günahı/günahkârları sembolize edip etmediği incelenecektir. Bu fiiller, Müslüman toplumunun geneli tarafından batıl inanç ve ideolojilerin bir özelliği ya da Allah'ın yasakladığı bir eylemin alameti olarak algılanıyorsa haram, aksi takdirde helal kabul edilecektir.

Dövmeye yaptırmamanın, kaş aldırmanın, dişleri ayırıp inceltmenin hikmeti illetine göre değişir. İlet, Allah'ın yarattığını değiştirmek olarak belirlenirse hikmeti de sağlığa zarar vermek ve gerçeği gizleyerek insanları kandırmak olarak zikretmek mümkündür. Bu fiiller insanların sağlığına zararlı olduğu ve bunları yapanların gerçek yaşlarını gizlediği için Şâri', Allah'ın yarattığını değiştirmek gerekçesiyle bunları yasaklamıştır. İletin bu fiillerin günahın/günahkârların sembolü olduğu için yasaklanması olduğunu kabul edersek hikmeti, günah/günahkârlar karşısında pasif duruma düşmekten kurtulmak ve bu fiillerin toplumda kargaşa ve huzursuzluğa yol açmasını engellemek olarak belirleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hikmet, İlet, Dövmeye yaptırmak, Kaş aldırma, Dişleri inceltmek

Summary:

One of the provisions revealed by the sunnah, which is accepted as the second source of Islamic law, is the prohibition of tattooing, eyebrow plucking, and separating and thinning the teeth. The narrations conveying this prohibition can be found in almost all hadith books starting from 'Abd al-Razzak al-San'ânî's Musannaf. It is accepted that expressions such as "the Prophet forbade" and "the Prophet cursed", which are used to express the judgement of these acts, are used to declare the forbidden act. For this reason, the majority of jurists have argued that these acts are haram. Abdullah b. Mas'ûd, while narrating the forbidden of tattooing, eyebrow plucking, and separating and thinning the teeth, characterised these acts as changing Allah's creation. Most of the jurists accepted that this characterisation belonged to the Prophet and argued that the reason for the prohibition of these acts was "changing the creation of Allah". However, the fact that the acts in question are narrated in three different sentences in the hadith sources as "Allah cursed", "the Prophet cursed" and "Abdullah cursed" reveals the possibility that the characterisation of "changing the creation of Allah" belongs to Ibn Mas'ûd, not the Prophet. Considering that Ibn Mas'ûd was a Companion and that there is a difference of opinion among the sects regarding the acceptance of the opinions expressed by the Companions individually, the cause in question will cease to be mansûs.

Ibn Ashûr, citing the use of the word curse for the great sin and the fact that in Islamic law it is permissible in principle to perform some procedures on the body for beautification, stated that the cause of these acts may not be "changing what Allah has created". According to him, the reason for tattooing, eyebrow plucking, and separating and thinning the teeth is that these acts were symbols of unchaste women or idolatrous women during the jahiliyyah period. Ibn Ashûr's view is supported by some of al-Qarâfi's evaluations as well as some fatwas that these acts are permissible under certain conditions.

Since the ruling is based on the cause, the ruling will change according to the determination of the cause. If the cause is determined to be changing Allah's creation, then the prohibition on tattooing,

eyebrow plucking, and separating and thinning the teeth will continue because of the continuation of the cause. If the cause is considered to be a symbol, then the continuation of the ruling will depend on whether these acts are signs of sin/sinners. If they are considered by the Muslim community at large to be a symbol of a particular sin(s), then they will be haram otherwise, they will be halal. The ruling on different types of tattoos will also change according to the reason determined. Accordingly, if the reason for the prohibition of these acts is considered to be changing Allah's creation, then decorations made on the skin with henna, dye and similar substances without being injected under the skin will be considered permissible. If the reason is considered to be that these acts are symbols of unchastity, it will be examined whether the figures drawn on the skin symbolise a certain sin/sinners. If these acts are perceived by the general Muslim community as a characteristic of superstitious beliefs and ideologies or as a sign of an act forbidden by Allah, they will be considered haram otherwise, they will be considered halal.

The wisdom of tattooing, eyebrow plucking, and separating and thinning the teeth varies according to the cause. If the reason is determined as changing Allah's creation, it is possible to determine the wisdom as harming health and deceiving people by hiding the truth. Since these acts are harmful to people's health and conceal the true age of those who do them, Shāri' has prohibited them on the grounds of changing Allah's creation. If we accept that the reason is that these acts are prohibited because they are symbols of sin/sinners, we can determine the wisdom as getting rid of being passive in the face of sin/sinners and preventing these acts from causing turmoil and unrest in society.

Keywords: Hadith, Wisdom, Reason, Getting a tattoo, Eyebrow plucking, Thinning teeth

1. GİRİŞ

Kur'ân ve sünnetin ortaya koyduğu hükümlerin bir kısmının illeti akılla kavranmazken, büyük çoğunluğunun illeti akıl tarafından idrak edilebilmektedir. Birinci grupta yer alan hükümler, usûlcüler tarafından teabbudî, ikinci grupta yer alanlar ise ta'lîlî olarak adlandırılmaktadır. Böyle bir ayrıma gidilmesinin temel sebebi, zaman ve mekâna göre değişmeyen sabit hükümler ile zaman içerisinde illetlerinin değişmesine bağlı olarak değişen hükümleri birbirinden ayırmanın yanı sıra nübüvvet asrından sonra ortaya çıkan meselelerin hükümlerini tespit etmektir. Böyle bir sürecin gerçekleşebilmesi için hükmün dayandığı illetin tespit edilmesi gerekmektedir.

Gerekçesi akılla kavranabilen bazı hükümlerin illeti Şâri' tarafından hükümle birlikte zikredilirken, bazılarının gerekçesi belirtilmemiş ve tespiti müctehidin ichtihadına bırakılmıştır. İslam hukukundaki muallel hükümlerin çoğu ikinci kategoriye girmektedir.

Asıl ve fer'î hüküm bakımından birbirine bağlayan illetin tespiti, bu yolla ulaşılan hükmün sıhhati bakımından kritik bir işleve sahiptir. Çünkü fer'in hükmü, illetin genişletilmesi yoluyla tespit edilmektedir. Bu bakımdan tespit edilen illetin farklılığı hükmü aranan meselenin hükmünün farklılaşmasına yol açmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasaklayan hadislerin illetlerinin tespiti, bu fiillerin

hükümünün belirlenmesinde etkili olduğu kadar benzer meselelerin hükümünün tayininde de etkili olacaktır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber dövme yaptırmayı, kaş aldırmayı ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasaklamış ancak bu yasağın gerekçesini (illet) açıklamamıştır. Gerekçenin belirlenmesi, bu yasağın kalıcı olup olmadığını ortaya koyacağı gibi Hz. Peygamber döneminde olmayıp sonradan ortaya çıkan bazı fiillerin hükümünü de belirleme imkânını sağlayacaktır.

Bu makalede Hz. Peygamber tarafından lanetlenen/yasaklanan dövme yaptıрма, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanma gerekçesini ve gerekçenin ardındaki hikmeti tespit etmeye çalışacağız. İlet ile hikmeti birbirinden ayırmamızın sebebi, hükümün hikmete değil illete bağlanmasının usûlcüler arasında genel kabul görmesidir. Söz konusu fiillerin illetine ve hikmetine geçmeden önce illet ve hikmetin fıkıh usûlündeki anlamı kısaca tespit edilecek ve bu fiillerin yasaklanmasında kullanılan kelimelerin delalet ettiği manadan hareketle hadisin gösterdiği hüküm ya da hükümler belirlenecektir.

2. İLLETİN VE HİKMETİN TANIMI

İlet sözlükte, “bir işi tekrarlamak, herhangi bir işle uğraşmak, herhangi bir iş hakkında bütün gücünü ve kuvvetini harcamak, hastalık ve gerekçe”¹ gibi anlamlara gelmektedir. İlet, fıkıh usûlüne dair kaleme alınan eserlerde daha çok “hastalık” anlamıyla ilişkisi kurularak “bulunduğu yerde değişiklik yapan durum”² şeklinde izah edilmiştir. İlet, terim olarak usûlcüler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yapılan tanımların “hükümü gösteren ya da gerekli kılan yahut hükümün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mana ve gerekçe” şeklinde özetlenmesi mümkündür.³

¹ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esasü'l- belağa* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/675; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-tarîfât* (Kahire: Daru'l-Fadile, ts.), 129-130; Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 11/468.

² Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1994), 4/9; Muhammed b. Ahmed Serahsi, *Usûli's-Serahsi*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 2/301; Muhammed Ali eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmi (Riyâd: Dâru'l-Fadile, 2000), 2/870; İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 479.

³ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/9; Ebu İshak İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Lum'a fi usûli'l-fıkıh*, thk. Muhyiddin Dîb Mıstu, Yusuf Ali Bedîvi (Beyrût: Dâru ibn Kesir, 1995), 216; Fahreddin Muhammed b. Ömer

Hükmün illet olarak belirlenen vasfa bağlanabilmesi için bu vasfın birtakım niteliklere/şartlara sahip olması gerekmektedir. Bu şartların bir kısmı üzerinde görüş birliği olmakla birlikte bazıları üzerinde ise görüş ayrılıkları mevcuttur. Usûlcülerin üzerinde ittifak ettikleri şartlar, açıklık ve istikrardır. Bu sebeple dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme yasağının illetini “hükmün bağlandığı, varlığıyla hükmün var olduğu, yokluğuyla hükmün yok olduğu açık ve istikrarlı vasıf” şeklinde tespit etmeye çalışacağız.

Sözlükte “düzeltmek, karar vermek”⁴ anlamına gelen ve h-k-m kökünden türeyen hikmet kelimesi, fıkıh usûlünde iki manada kullanılmaktadır. Bunlardan ilki “bir vasfı hükmün illeti olmaya uygun kılan şey”,⁵ ikincisi ise “hükmün kendisine bağlandığı illetle ilgili fayda veya zarar”dır.⁶ Birincisine yolculukta ortaya çıkan meşakkat, ikincisine ise bu meşakkatin giderilmesi örnek olarak zikredilebilir. Yolculukta namazların kısaltılması ve oruç tutmamanın illeti, seferîliktir. Fakat bu vasfın hükme illet olmasını sağlayan meşakkattir. Yolculukta konulan bu hükümlerle meşakkat ortadan kaldırılmıştır. Usûlcüler, hikmet kavramını bazen birinci manada bazen de ikinci manada kullanmışlardır.⁷ Biz de aşağıda bu iki manayı esas alarak dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişlerin arasını ayırıp inceltme yasağının hikmetini belirlemeye çalışacağız.

er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi-usûli'l-fıkh*, thk. Taha Câbir Feyyâz Alvânî (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, ts.), Seyfuddîn el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdullah b. Ali eş-Şehrânî vd. (Riyâd: Daru'l-Fadîle, 2016), 4/1646-1647. 5/127-135; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 2/870-871; Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, 479. İlet, hicri üçüncü asırdan yedinci asra kadar kelâmi mülâhazalara bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlar ve değerlendirmeleri için bkz: Kazim Yusufoglu, *Âmidî'nin Ta'lîl Anlayışı* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 23-47, 70-75; Sadrettin Buğda, *Bâcî'nin Kıyas Anlayışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022) 128-129.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/141.

⁵ Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî ilmi'l-usûl* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2020), 316.

⁶ Muhammed Ebu'l-Fazl el-Cîzâvî, *Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari'l-muteha'l-usûl (İcî Şerhi, Tetazânî ve Seyyid Şerif Haşiyeleri ile birlikte)*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 3/321.

⁷ Ali Osman el-Hakemî, “Hakîketu'l-hilâf fit-ta'lîl bi'l-hikme ve eseruhu fi'l-fikhi'l-İslâmî”, *Mecelletu Ummi'l-kurâ* 9 (1414), 21.

3. DÖVME YAPTIRMAYI, KAŞ ALDIRMAYI VE DİŞLERİ AYIRIP İNCELTMEYİ YASAKLAYAN HADİSLER VE DELALET ETTİĞİ HÜKÜM

Dövme yaptırmayı, kaş aldırmayı ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasaklayan hadisler, Abdurrzak es-San'ânî (ö. 211/826), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve İshak b. Râhûye'nin (ö. 238/853) *Musannef*'leri ile Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ve Ali b. Ca'd'ın (ö. 230/844) *Müsned*leri⁸ gibi ilk tasnif edilen hadis kitaplarının yanı sıra kutubu't-tis'adan İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*ı hariç Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i,⁹ Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahihleri*¹⁰ ile Dârimî (ö. 255/869), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'lerinde rivâyet edilmiştir.¹¹

⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedu ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hecr, 1999), 1/307; Abdurrezak İbn Hümâm, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habibu'r-Rahman el-Azami (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1983), 3/145; İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef* (Beyrût: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 5/201; Ebû'l-Hasen Alî b. el-Cevherî el-Ca'd, *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Hardar (Beyrût: Müessesetü Nâdir, 1990), 1/138; Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedu İshâk b. Râhûye*, thk. Muhammed Muhtâr (Dâru'l-kitâbî'l-arâbî, 1423), 3/781. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) gümenüze ulaşan hadis eserlerinin en eskisi olan *el-Câmi'* isimli eserinde Ebû Hüreyre'den "Hz. Peygamber dövme yaptırmayı yasakladı." şeklinde bir hadis rivâyet etmiştir. Bkz: Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi'*, thk. Habibu'r-Rahmân el-Azamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 11/18. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla dövme yaptırmayı yasaklayan hadisin ilk yer aldığı eser Ma'mer'in bu kitabıdır.

⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 2001), 7/197, 268-269.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (Beyrût: Daru ibn Kesir, 2002), "Kitâbu't-Tefsîr", 4 (Hadis No: 4886); "Kitâbu'l-Libâs", 82 (Hadis No: 5931), 84 (Hadis No: 5939), 85 (Hadis No: 5943), 87 (Hadis No: 5948); Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahihu Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nezer Muhammad el-Ferâyâbî (Riyad: Daru't-Taybe, 2006), "Kitâbu'l-Libâs ve'z-zîne", 33 (Hadis No: 2125).

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm (Suudi Arabistan: Dâru'l-muğnî, 2000), "Kitâbu'l-isti'zân", 19, (Hadis no: 2689); İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, ts.), "Kitâbu'n-nikâh", 52, (Hadis no: 1989); Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Râid b. Sabrî (Riyâd: Dâru'l-hadâre, 2015), "Kitâbu't-tereccül", 5, (Hadis no: 4169); Ebû İsmâil Muhammed b. İsmâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr-Sünenü'l-Tirmizî* (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1996), "Ebvâbu'l-edeb", 33, (Hadis no: 2782); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrût: Müessesetü'r-risale, 2001), "Kitâbu'z-zîne" 29, (Hadis no: 9326).

Dövme yaptırmayı yasaklayan hadisler, “Allah ve(ya) Rasûlullah, dövme yapana lanet etti.” ve “Rasûlullah, dövme yapmayı ve yaptırmayı yasakladı.” şeklinde haber cümlesi ve “Dövme yapmayın ve yaptırmayın.” biçiminde inşa cümlesi ile gelirken, kaş aldırılmayı ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasaklayan hadisler “Allah ve(ya) Rasûlullah kaş aldırmanı ve dişlerini ayırıp inceltenleri lanetledi.” ve “Rasûlullah kaş aldırılmayı ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasakladı.” şeklinde haber cümlesiyle gelmiştir. Haber cümlesi ile gelen hadisleri sahâbeden Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-653), Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/688), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Ebû Cuhayfe (ö. 74/693) rivâyet ederken, inşa cümlesi ile gelenleri Ebû Hüreyre rivâyet etmiştir.¹²

Haber cümlesi ile gelen hadis İbn Mes’ûd ile Ümmü Ya’kub isimli bir kadın arasında geçen bir tartışma ile birlikte nakledilmektedir. İlk olarak Abdurrazzak es-San’ânî’nin *Musannef*’inde yer alan bu hadis şöyledir: Abdullah b. Mes’ûd dedi ki; "Allah, O'nun yarattığını değiştirerek dövme yapan ve yaptıran, kaşlarını aldırman ve güzelleşmek için dişlerini ayırıp inceltenlere lanet etti (لَعَنَ اللَّهُ الْوَأَشْمَاتَ، وَالْمُسْتَوَشِمَاتَ، وَالْمُنْتَصَاتَ، وَالْمُنْفَلِجَاتَ لِلْخَشَنِ الْمَغْرِبَاتِ خَلَقَ اللَّهُ)." Bu haber Esedoğullarından Ümmü Ya'kub adında bir kadına ulaştıca o, İbn Mes’ûd’a gelerek "Ey Abdurrahman’ın babası! Senin şöyle şöyle yapanlara lanet ettiğine dair bir haber bana ulaştı." demesi üzerine O: "Rasûlullah’ın lanet ettiği kimselere ben neden lanet etmeyeyim ki? Bu Allah’ın kitabında vardır." şeklinde mukabelede bulundu. Kadın; "Ben onun iki kapağı arasındakini okudum ve senin dediğini bulamadım." demesi üzerine İbn Mes’ûd; "Eğer iyi okusaydın onu bulurdun, şunu okumadın mı? "Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının."¹³ Kadının "evet" demesi üzerine İbn Mes’ûd; "Rasûlullah bunu yasakladı." dedi. Kadın: "Sanırım senin eşin de bunun bir kısmını yapıyor." demesi üzerine İbn Mes’ûd; "Gidip bakabilirsin." dedikten sonra kadın gidip baktı ve istediğini göremedi. İbn Mes’ûd; "Eğer o senin dediğin gibi olsaydı, onu yanımda tutmazdım." dedi.¹⁴

İbn Mes’ûd’un rivâyet ettiği hadisteki el-vâşimât (الْوَأَشْمَات) kelimesi, dövme yapan kadınlar; el-mustevşimât (الْمُسْتَوَشِمَات) lafzı dövme yaptıran kadınlar anlamına gelirken, el-mutenemmisât (الْمُنْتَصَات) kelimesi kaşlarını incelten ya da

¹² Dövme yaptırmayla ilgili hadislerin rivâyet açısından yapılan bir değerlendirilme için bkz: Harun Memecik, *Dövme Yapmak ve Yaptırmakla İlgili Hadislerin İncelenmesi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 29-71.

¹³ el-Haşr 59/7.

¹⁴ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/145.

aldıran kadınlar manasına gelmektedir. el-Mutefellicât (الْمُتَفَلِّجَات) ise törpü ve benzeri aletleri kullanarak dişlerinin arasını ayırıp incelten kadınlar demektir.¹⁵ Bazı rivâyetlerde saçına ekleme yapan kadın anlamına gelen el-vâsile (الْوَاصِلَة) ile saçına ekleme yaptıran kadın manasına gelen el-mustevsile (الْمُسْتَوْصِلَة) kelimesi de geçmektedir.¹⁶

Ebû Hüreyre'nin inşa cümlesi ile rivâyet ettiği hadis, Buhârî tarafından şu şekilde rivâyet edilmiştir: Ebû Hüreyre diyor ki; "Hz. Ömer'in huzuruna dövme yapan bir kadın getirildi. Ömer ayağa kalkarak "Allah için söyleyin, Hz. Peygamber'den dövme konusunda bir şey işiten var mıdır?" dedi. Ben kalktım ve "Ey Müminlerin emiri! Ben işittim." deyince "Ne işittin?" diye sordu. "Hz. Peygamber'in "Dövme yapmayın ve yaptırmayın." dediğini işittiğimi söyledim."¹⁷

Dövme yaptıрма, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasaklayan hadislerin sıhhati konusunda muhaddisler ve fakihler arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.¹⁸ Bununla birlikte bu hadislerin delalet ettiği hükmün tespit edilebilmesi için hükmü ifade etmekte kullanılan kavramların fıkıh usûlü açısından incelenmesi gerekmektedir.

Dövme yaptıрма, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasaklayan hadislerin tümü incelendiğinde, bu yasağın hükmünü ifade etmek için üç farklı ifadenin kullanıldığı görülecektir. Bunlardan ilki, "dövme yapmayın ve yaptırmayın (لَا تَصْنَعُوا وَلَا تَصْنَعُوا)"; ikincisi "yasakladı (نَهَى)"; üçüncüsü "lanet etti (لَعَنَ)" şeklindedir.

İlk önce "Dövme yapmayın ve yaptırmayın." şeklindeki nehiy sîgasının anlam kapsamının tespit edilmesi gerekmektedir. Nehiy sîgası haramlık, mekruhluk, irşâd, dua, sonuç bildirme, küçümseme ve ümitsizliği belirtme gibi yedi farklı anlamda kullanılmakla birlikte, haramlık ve mekruhluğun dışındaki kullanımların mecazi olduğu konusunda usûlcüler arasında görüş birliği

¹⁵ Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1392), 14/106; Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-bârî* thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid (Beyrût: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2013), 18/235-236.

¹⁶ Örnek için bkz: Buhârî, "Kitâbu'l-libâs", 85 (Hadis No: 5940).

¹⁷ Buhârî, "Kitâbu'l-libâs", 87 (Hadis No: 5946).

¹⁸ Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 1/296, 3/140; *el-Mevsûatu'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf ve'Şuûnu'l-İslâmiyye, 1990), 13/106, 14/81, 43/158.

bulunmaktadır.¹⁹ Nehiy sigasının, fiilin terkinin talep etmek anlamına geldiği kabul edilmekle birlikte bu talebin sonucu olan haram ve kerahetten hangisinin baskın olduğu ise tartışılmıştır.

İster mütekellim'in isterse fukahâ metoduna göre eser yazmış olsunlar, usûlcülerin büyük çoğunluğu nehyin haramlığa delalet ettiğini ve haramlıktan başka bir anlama delalet etmesi için özel bir delilin (karîne) bulunması gerektiğini savunmuştur.²⁰ Bu görüş sahipleri temelde iki delile dayanmaktadır: Bunlardan ilki sahabe ve tabiûn icmâi; ikincisi ise Arap dilindeki kullanımdır. Buna göre sahabe, bir şeyin haramlığına hükmettiğinde o konu ile ilgili gelen nasslardaki nehy sîgasına dayanıyordu. Bu da nehyin haramlığa delalet ettiğini göstermektedir. Bu görüş sahipleri, dilcilerin de nehyin haramlığa delalet ettiği konusunda görüş birliği içinde olduğunu savunmuşlardır. Buna göre yasaklanan bir fiili işleyen kişi kendisinden istenilen şeyi yapmadığı zaman cezalandırılmayı hak edecektir. Şayet nehy sîgası haramlığa delalet etmeseydi bu kişi cezalandırılmayı hak etmezdi. Failin cezalandırılmasını gerektiren her fiil haram kabul edildiğine göre nehy, haramlığa delalet etmektedir.²¹

İkinci kelime olan "Rasûlullah dövme yapmayı ve yaptırmayı, kaş aldırmanı ve dişleri ayırıp inceltmeyi yasakladı." cümlesine gelince buradaki "yasakladı" kelimesinin ifade ettiği mana hususunda usûlcüler arasında farklı görüşler söz konusudur. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) gibi bazı usûlcüler, sahabenin "Hz. Peygamber bunu emretti şunu yasakladı." şeklindeki ifadelerinin delil olamayacağını iddia etmişlerdir. Bunların temel argümanı,

¹⁹ Her bir mananın örneği için bkz: Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 2/66; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/996.

²⁰ Fukahâ metodunu benimseyen usûlcülerin bu konudaki görüşleri için bkz: Alâuddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkândî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdulber, 1984, 235; Aladdin Abdülaziz b. Ahmed Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli'l-fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/376-377. Mütekellim usulcülerin görüşleri için bkz: Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl*, thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî (Beyrut: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2012), 1/117; Şîrâzî, *el-Lum'a*, 66; Fahreddin Muhammed b. Ömer. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi-usûli'l-fikh*, thk. Taha Câbir Feyyâz Alvânî (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, ts.), 2/281; Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz İbn Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-munîr*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd (Riyâd: Mektebu'l-Abîkân, 1993), 3/83; Muhammed Ali eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmi (Riyâd: Dâru'l-Fadîle, 2000), 1/496. Abdülkerim en-Nemle, *el-Muhezzeb fi ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâren* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 3/1433; Vehbe Zuhaylî, *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1996), 1/234.

²¹ Şîrâzî, *el-Lum'a*, 66; Nemle, *el-Muhezzeb*, 3/1433; H. Yunus Apaydın, "Nehiy", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/545.

bunun bir sahâbe okuması olduğudur. Onlara göre emir ve nehiy ifadelerinin anlamı hakkında görüş ayrılığı olması, bu tür ifadelerden mutlak olarak haramı anlamaya engeldir. Çünkü sahâbenin Hz. Peygamber'den işittiği bir sözü, aslında emir ve nehiy ifade etmese de bu şekilde yorumlaması mümkündür. Bu sebeple "Hz. Peygamber şunu yasakladı." gibi bir rivâyet, bizzat kendisinden duydukları sözleri nakletmedikleri sürece delil olarak kabul edilemez.²²

Usûlcülerin çoğu, "Hz. Peygamber şunu emretti ve şunu yasakladı." ifadesinin delil olduğunu ve Hz. Peygamber'in ağzından çıkan sözlerle aynı hükme tabi olduğunu savunmuştur. Onlara göre sahâbiler, Hz. Peygamber'in kullandığı kelimelerle neyi kastettiğini bilmedikleri zaman bu tür kelimeleri rivâyette kullanmazlardı. Üstelik Arapça kendi dilleri olduğu için hangi kavramın emir ve yasak anlamına geldiğini çok iyi biliyorlardı. Bu nedenle onların Hz. Peygamber'in ağzından rivâyet ettikleri hadisler kabul edildiği gibi "Hz. Peygamber şunu emretti ve şunu yasakladı." şeklindeki hadisler de kabul edilmelidir.²³

"Hz. Peygamber falana lanet etti." cümlesinin anlamının tespitine gelince, usûlcüler bu tür ifadelerin hem haramlık hem de kerâhet ihtimalini taşıdığını ifade etmişlerdir.²⁴ İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), bazı âlimlerin büyük günahların tespiti için "nasslarda onlar hakkında bir tehdit, had cezası veya lanetin bulunması" şeklinde bir kriter belirlediklerini ifade etmiştir.²⁵ Âlimlerin bu kriteri, "Lanet etti." cümlesinin haramlığa delaletinin daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Dövme yaptırmanın, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin hükmünü ifade etmek için kullanılan bu üç kavramın ne anlama geldiğinin tespiti çerçevesinde bu fiillerin haram olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in bu yasağı

²² Âmidî, *el-İhkâm*, 2/809-810; Cemâleddîn Ebû Ömer Osman İbn Hâcib, *Muhasaru'l-Münteha's-sûli ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*, thk. Nezîr Hamâd (Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2006), 1/605.

²³ Şîrâzî, *el-Lum'a*, 64-65; Râzî, *el-Mahsûl*, 4/446; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/810; İbn Hâcib, *Muhasar*, 1/604; Şemsuddîn Mahmud b. Abdirrahman b. Ahmed el-İsfahânî, *Beyânu'l-Muhtasar Şerhu Muhtasari ibn Hâcib*, thk. Muhammed Muzhir Bekâ (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1986), 1/722.

²⁴ Zekiyüddîn Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 68-69.

²⁵ İzzeddîn Abdulaziz İzz b. Abdisselâm, *Kavâidu'l-ahkâm fi ıslâhi'l-enâm*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Mısır: Mektebetu kulliyeti'l-ezheriyye, 1991), 1/24. İzz b. Abdisselâm buna, arazinin sınırlarını değiştirmeyi örnek olarak zikretmiştir. Ona göre, bunun büyük günah kabul edilmesinin nedeni, bu konuda lanetin bulunmasıdır. Bkz: İzz b. Abdisselâm, *Kavâidu'l-ahkâm*, 1/24.

tahrim olarak değil de kerahet olarak yorumladığına dair bazı rivâyetler bulunmaktadır.²⁶

Hadislerde söz konusu fiillerin kadınlar için yasaklanması, bunların erkekler için serbest olduğu anlamına gelmemektedir. Bu hüküm, kadınlar için olduğu kadar erkekler için de geçerlidir. Hadislerde kadınların özel olarak zikredilmesi, bu fiillerin kadınlar arasında daha yaygın olmasından kaynaklanmaktadır.

4. DÖVME YAPTIRMA, KAŞ ALDIRMA VE DIŞLERİ AYIRIP İNCELTME YASAĞININ İLLETİ

Dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırarak inceltme yasağının illetinin farklı şekillerde tespit edilmesi mümkündür.

4.1. Yaratılışın Değiştirilmesi (Tağyîr)

Râgıb el-İsfehânî, yaratılışı değiştirmenin iki şekilde gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, bir şeyin özüne karışmadan sadece şeklini değiştirmek; ikincisi ise bir nesneyi başka bir nesneye dönüştürmektir.²⁷ Ancak yaratılışı değiştirmek maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Burada ele alacağımız değişiklik ilk kısım olan maddi değişikliktir.

Yaratılışı değiştirmenin (tağyîr) haram olduğunu açıkça kanıtlayan üç delil bulunmaktadır.²⁸ Bunlardan ilki, Nisâ suresinin 119. âyetidir. Cenab-ı Hak, müşriklerin Allah'ı bırakıp dişi olarak nitelendirdikleri putlara tapmalarının aslında şeytana tapma olduğunu beyan edip şeytanın lanetlendikten sonra şöyle dediğini nakletmiştir: *“O halde andolsun ki, ben de kullarından bir kısmını kendi tarafıma çekeceğim. Ve onları saptıracağım, kuruntularının peşinden sürükleyeceğim, onlara emirler verip deve, koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlarının kulaklarını yarıdacağım. Ben onlara öyle telkinlerde bulunacağım ki, Allah'ın yarattıklarına verdiği şekli değiştirip bozacaklar.”*²⁹

“Allah'ın yarattıklarını değiştirmek” manası konusunda üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: Birincisi Allah'ın, insanı yaratılış amacına uygun

²⁶ *el-Mevsûatu'l-fikhiyye*, 14/81.

²⁷ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014), 619.

²⁸ Eymen Sâlih, “Tağyîru'l-halk”, *el-Mecelletu'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* 16/1 (2020), 149.

²⁹ Abdulkadir Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2014), en-Nisâ, 4/118-119.

olarak yönelttiği tevhit dini olan İslam'ı bırakıp şirke girmek, Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal kılmak biçimindeki manevi tağyîr; ikincisi, insan veya hayvan bedeninde değişiklik yapmak şeklinde maddi tağyîr; üçüncüsü ise hem maddi hem de manevi tağyîrdir.³⁰

İkinci delil Rûm suresinin 30. âyetidir. Allah, şirkte direnenlerin boş arzu ve heveslerine uyduklarını beyan ettikten sonra Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmuştur: *"Ey Peygamber! Artık sen, sapıklık ve putperestlikten uzak (Hanîf) biri olarak bütün benliğine dine; Allah'ın insanları yaratmış olduğu tertemiz aslı fitrata yönel ve bu yoldan ayrılma. Allah'ın yarattığını kimsenin değiştirme yetkisi yoktur. İşte gerçek ve doğru olan din budur. Fakat insanların çoğu bu gerçeği bilmez."*³¹ Bu ayetteki "değiştirmeği" maddi olarak anlayanlar olmuşsa da o, çoğunluk tarafından manevi olarak anlaşılmıştır.³²

Üçüncü delil ise dövme yaptıрма, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme ile ilgili Abdullah b. Mes'ûd tarafından rivâyet edilen hadistir. Yukarıda geçtiği üzere bu hadiste İbn Mes'ûd, dövme yapan ve yaptıran, kaşlarını aldırın ve dişlerini ayırıp inceltenlere Allah'ın lanet ettiğini ifade ettikten sonra "Allah'ın yarattığını değiştirenler" (الْمُعَيَّرَاتِ خَلَقَ اللَّهُ) şeklinde bir nitelemede bulunmuştur. Başka bir rivâyette bu niteleme "اللَّاتِي يُعَيِّرُنَّ خَلَقَ اللَّهُ" şeklinde kaydedilmiştir.³³ Bu nitelemenin sadece son cümle olan "dişlerini ayırıp inceltenler" kelimesini mi yoksa her üç cümleyi mi nitelediği hususunun fıkıh usûlü açısından incelenmesi gerekmektedir.³⁴

Mâliki, Hanbeli ve Şâfiî usûlcüler atıf edatıyla birbirine bağlanan yan cümleciklerden oluşan cümleden sonra gelen bir sıfatın tüm yan cümlecikleri niteleyeceğini savunurken, Hanefî usûlcüler ile bazı Mu'tezilî usûlcüler sadece

³⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hecc, 2001), 7/492-502; Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtilu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 11/223-224; Muhâmmmed b. Ali b. Muhâmmmed eş-Şevkanî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1414), 1/595-597; Ebû Senâ Şihâbuddîn Muhammed b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, thk. Ali Abdulbaî (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-ilmiyye, 1415), 3/144; Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru Kur'aâni'l-azîm (Tefsîru'l-menâr)* (el-Heyetü'l-Misriyyetu'l-amme li'l-kitab, 1990), 5/341-349; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 5/205.

³¹ Şener vd., *Yüce Kur'an*, er-Rûm, 30/30.

³² Sâlih, "Tağyîru'l-halk", 152-153.

³³ Bkz: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/307.

³⁴ Bu konu, atıf edatı ile birbirine bağlanan cümlelerden sonra gelen istisnânın hangi cümleye döneceği konusu ile aynı mahiyete sahip olduğu için usûlcüler, bu konuda açıklama yapmak yerine okuyucuyu istisna konusuna yönlendirmekle yetinmişlerdir.

son cümlecığı niteleyeceğini savunmuştur.³⁵ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüşleri aktardıktan sonra Hanefilerin tercih ettiği görüşün daha kuvvetli olduğunu vurgulamıştır.³⁶ Ebubekir el-Bâkillânî (ö. 403/1013) ve Gazâlî (ö. 505/1111) gibi bazı Eş'arî kalamcı usûlcüler ise delil olmadıkça hiçbir cümleye sıfat olamayacağını savunmuşlardır.³⁷ Bu usûlî tartışmayı esas alırsak Hanefilerin sadece dişleri ayırıp inceltmeyi hilkati değiştirme olarak değerlendirdiği diğer üç mezhep usûlcülerinin ise dövme yaptırmayı ve kaşları aldırılmayı da yaratılışı değiştirme olarak kabul ettiği söylenebilir. Ebû Bekir b. Arabî, İbn Dakîkî'l-İd (ö. 702/1302), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) ve Kastallânî (ö. 923/1517) gibi âlimler her üç cümle için de "yaratılışı değiştirme" sıfatını tercih ederken Aynî, bu kaydı sadece son cümleye sıfat yapanların da bulunduğunu zayıf bir görüş olarak (kîle) nakletmektedir.³⁸ Aynî bununla İbn Teymiyye'yi ya da Hanefileri kastetmiş olmalıdır.

İbn Mes'ûd'un rivâyet ettiği hadisteki "Allah'ın yarattığını değiştirme" sıfatının hükmün illeti kabul edilip edilmeyeceği meselesine gelince, teknik olarak usul açısından bunun illet olmasında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Usûlcülere göre bir hükmün, gerekçe olarak takdir edilmediğinde cümlede yer almasının faydalı olmayan bir vasıfla birlikte zikredilmesi, bu vasfın illet olduğunu gösterecektir.³⁹ Burada da aynı durum söz konusudur. Dövme yaptıranlara, kaşlarını yolanlara, dişlerini inceltenlere lanet edildikten sonra, bu işlemin yaratılışın doğasını değiştirmek olarak nitelendirilmesi, bu nitelemenin bir illet olduğunu ortaya koymaktadır. Aksi takdirde bu niteleme anlamsız olurdu.

Esasında ister nass tarafından belirlensin isterse ictehad ile tespit edilsin, illet zaten bir sıfat türüdür. Örneğin, zina yapan erkek ve zina yapan kadınlara

³⁵ Şîrâzî, *el-Lum'a*, 98; Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Feyruzâbâdî eş-Şîrâzî, *et-Tabsire fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Hîtû (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983), 173-174; Râzî, *el-Mahsûl*, 3/43; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/1211; Muhammed Emin Emîr Padişâh, *Teysîru't-Tahrîr* (Mekke: Dâru'l-Bâz, ts.), 1/302.

³⁶ Ebu'l-Berekât Abdusselâm İbn Teymiyye vd., *el-Müsevvede fi usuli'l-fikh*, thk. Ahmed b. İbrahim b. Abbâs ez-Zervî (Riyâd: Dâru'l-Fadîle, 2001), 354-355.

³⁷ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 2/185-188; Emîr Padişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, 1/302.

³⁸ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî (Beyrût: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/517; Takiyuddîb Ebû'l-Feth İbn Dakîku'l-İd, *Şerhu'l-İlmâm bi Ehâdisi'l-Ahkâm*, thk. Muhammed Hallûf (Beyrut: Vezaretü'ş-Şuuni'l-İslamiyye ve Dâru'n-Nevâdir, 2009), 3/379; Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 18/236; Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî* (Beyrût: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, ts.), 19/225; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî* (Mısır: el-Matbeatu'l-kubrâ, 1323), 8/474.

³⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/1716; Sâlih, "Tağyîru'l-halk", 135.

yüz celde vurmayı emreden ayette⁴⁰ illet bir nitelik olarak zikredilmiştir. Zira bu ayette zina eyleminin, failine nispet edilerek zânî şeklinde zikredilmesi, celde hükmünün gerekçesinin zina olduğunu ortaya koymaktadır. İçkinin haram kılınmasının gerekçesi olarak kabul edilen iskâr (sarhoş edici madde) da aynı şekilde bir vasıftır. Aynî ve Kastallânî gibi muhaddisler de “Allah’ın yaratılışını değiştirenler” sıfatının illet olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹

Bununla birlikte Kurtubî (ö. 671/1273) dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri inceltme yasağının gerekçesinin tartışıldığını ifade etmiştir. Onun aktardığına göre bazı âlimler bu fiillerin aldatmaya sebep olmasından dolayı yasaklandığını savunurken, bir kısmı ise bunun hilkatini değiştirme olduğunu ve bu sebeple yasaklandığını ifade etmişlerdir. Kurtubî bu bilgiyi naklettikten sonra İbn Mes’ûd’un rivâyetini gerekçe göstererek tercihinin hilkatini değiştirmekten yana kullanmıştır.⁴²

Dövmeye yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme yasağının illetinin, hilkatini değiştirme olarak kabul edilmesi durumunda, bu yasağın daimi olduğuna hükmedilmesi gerekecektir. Zira yukarıda değinildiği gibi hüküm illete bağlı olduğu için illetin bulunduğu durumlarda hükmün de bulunması gerekmektedir. “Allah’ın yarattığını değiştirme” daima mevcut olduğuna göre hüküm de varlığını koruyacaktır.

4.2. Günah(kârlar)ın Sembolü Olması

Dövmeye yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme yasağının gerekçesinin bu fiillerin günahkârların niteliği olması şeklinde tespiti de mümkündür. Buradaki günah kelimesini geniş manada kullanıyoruz. Yani herhangi bir fiil ister şirk/müşriklerin ve küfür/kâfirlerin isterse günah/günahkârın alameti olsun yasaklanma gerekçesi olarak kabul edilebilir. Bu fiillerin yasaklanma gerekçesinin, bunların İslam’ın yasakladığı tavır ve davranışların ya da bu davranışlarda bulunanların sembolü olması biçiminde belirlenmesi de imkân dâhilindedir. Bunun “yabancılara benzeme” ya da “yabancılara aykırı davranma” olarak da nitelendirilmesi mümkündür. İletinin bu şekilde tespit edilebilmesi için Şâri’ tarafından “günaha sembol olma” vasfının, hükmün gerekçesi olarak dikkate alınıp alınmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Şâri’, herhangi bir hükmü koyarken günaha sembol olma vasfını dikkate almışsa bu vasfın hükmün konulmasında etki sahibi (müessir)

⁴⁰ en-Nûr, 24/2.

⁴¹ Aynî, *Umdetu’l-kârî*, 22/63; Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, 8/480.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş (Kâhire: Dâru’l-Kutu’l-Mısriyye, 1965), 5/393.

bir vasıf olduğuna hükmedilecek ve dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme yasağının gerekçesi olarak belirlenecektir.

Müslim'in rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber, güneşin doğup biraz yükselmesine, tepeye varıp batıya meyletmesine ve batmaya yaklaşmasından batışına kadar namaz kılmayı yasaklamıştır.⁴³ Bu üç vakitte namazın yasaklanma gerekçesi başka bir rivâyette bizzat Hz. Peygamber tarafından "Kâfirler bu üç vakitte güneşe secde ediyorlar." (وَجِيئَنِي بِسُجْدٍ لَهَا الْكُفَّارُ) şeklinde açıklanmıştır.⁴⁴ Nass tarafından ortaya konulan bu gerekçeden de anlaşılacağı üzere buradaki yasağın illeti bu fiilin, küfrün/kâfirlerin fiiliyle benzeşme niteliğini taşımasıdır.

Hz. Peygamber'in çocukların saçlarını tıraş etmedeki tavrı ile kadınların saçlarına eklem yapmaları ve saçın boyanması konusundaki tutumu da bir fiilin günah/günahkârların sembolü olması sebebiyle yasaklanacağına örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber, çocukların saçlarının ön tarafında bir miktar bırakıp geri kalanının komple tıraş edilmesini yasaklamıştır. Ya tamamının bırakılması ya da hepsinin tıraş edilmesini emretmiştir.⁴⁵ Ebû Dâvud'un rivâyet ettiğine göre İmâm Mâlik, bu tıraş modelinin Yahudilerin sembolü olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Hz. Peygamber herhangi bir gerekçe zikretmeden kadınların saçlarına saç eklemelerini yasaklamıştır.⁴⁷ Muâviye (ö. 60/680) bu fiili Yahudilerin yaptığını belirtmiştir.⁴⁸ Hz. Peygamber saçlardaki beyaz kılların Allah'ın nuru olduğunu beyan etmesine⁴⁹ rağmen Müslümanlara, ağaran saçlarını boyamalarını tavsiye etmiş ve bunun gerekçesini Yahudilere ve Hristiyanlara muhalefet olarak açıklamıştır.⁵⁰

Bütün bu rivâyetler, Şâri'in bir fiilin günahın/günahkârların sembolü olmasını hükümlerin gerekçesi olarak gördüğünü göstermektedir. Bu nedenle dövme yaptırmanın, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanmasının, bu fiillerin günah/günahkârların sembolü olmalarına dayandırıldığını söylemek mümkündür. Ancak böyle bir sonuca ulaşabilmek

⁴³ Müslim, "Kitâbu salâti'l-müsâfir", 52 (Hadis no: 831); Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-cenâiz", 51 (Hadis no: 3192).

⁴⁴ Müslim, "Kitâbu salâti'l-müsâfir", 52 (Hadis no: 832).

⁴⁵ Buhârî, "Libâs", 72 (Hadis no: 5920); Ebû Dâvûd, "Tereccül", 14 (Hadis no: 4193-4195).

⁴⁶ Ebû Dâvûd, "Tereccül", 15 (Hadis no: 4193-4197).

⁴⁷ Buhârî, "Libâs", 83 (Hadis no: 5936).

⁴⁸ Buhârî, "Libâs", 83 (Hadis no: 5938).

⁴⁹ İbn Mâce, "Kitâbu'l-edeb" 25, (Hadis no: 3721).

⁵⁰ Buhârî, "Libâs", 67 (Hadis no: 5899); Müslim, "Libâs ve'z-zînet, 25 (Hadis no:2103); Ebû Dâvûd, "Tereccül" 18, (Hadis no: 4203).

için bu fiillerin Hz. Peygamber döneminde bir günahın veya o günahı işleyenlerin sembolü olduğunun tespit edilmesi gerekir.

Araştırmalarımız neticesinde gerek Hz. Peygamber gerekse câhiliye dönemini ele alan tarih kitaplarında bu fiillerin günah veya günahkârların alameti olduğuna dair net bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Tunuslu Mâlikî hukukçu Muhammed Tahir b. Âşûr (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserinde bu konuda bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Nisâ suresinin 119. ayetinde geçen "Allah'ın yarattığını değiştirecekler." (فَلْيَبَدِّلْ خَلْقَ اللَّهِ) kavramının; yıldızları ilah edinmek, ay ve güneş tutulmasını insanların durumu ile ilişkilendirmek, Allah'ın yarattığı varlığı amacının dışında kullanmak, fıtrat dini olan İslam dışında başka bir dini kabul etmek anlamına geldiğini belirten İbn Âşûr, Allah'ın izin verdiği ölçüde mahlûkatta yapılan tasarruf ve güzelleştirme kapsamına giren işlemlerin tağyîre girmediğini belirtmiş ve sünnet olma, saçını tıraş etme, tırnaklarını kesme ve kadınların kulaklarını delmelerini örnek olarak zikrettikten sonra konuyu, güzelleşmek için kaşlarını aldırma ve dişlerinin arasını ayırıp inceltenlerin lanetlendiğini bildiren hadise getirmiştir. Ona göre bu hadisin yorumu zor meselelerden biridir. Zira hilkati değiştirmenin ölçüsü, şeytana itaatin söz konusu olduğu durumlarda gerçekleşir. Bu da bir fiilin şeytani inanca alâmet kılınmasıyla ancak tahakkuk eder. Başka bir ifadeyle tağyîrin söz konusu olabilmesi için işlenen fiilin şirk ve küfrün ya da günahın sembolü olması gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamberin kaşlarını yolmaları ve dişlerini ayırıp inceltenleri lanetlemesinin illetini, yaratılışı değiştirmek olarak değerlendirmek sorunludur.⁵¹

İbn Âşûr, bu eleştiriyi yaptıktan sonra bu fiillerin yasaklanma gerekçesinin iki şekilde anlaşılabilirliğini belirtmiştir: Birincisi bu fiillerin, o dönemde iffetsiz kadınların alameti olması; ikincisi ise müşrik kadınların sembolü olmasıdır.⁵² Buna göre cahiliye devrinde hayat kadınlarının veya müşrik kadınların dövme yaptırmaları, kaşlarını aldırma ve dişlerini ayırıp inceltmeleri sebebiyle Hz. Peygamber, Müslüman kadınlara bu fiilleri yasaklamış ve faillerini de lanetlemiştir.

İbn Âşûr tarafından dile getirilen bu görüşün temelinde Mâlikî fâkih ve usûlcü Şihâbuddîn el-Karâfi'ye (ö. 684/1285) ait bir değerlendirme yer almaktadır. Başka bir deyişle İbn Âşûr, Karâfi'nin yaptığı üstü kapalı bir eleştiriyi genişleterek savunmaya çalışmıştır. Bu hadiste geçen "Allah'ın yarattığını değiştirmek" ifadesini anlayamadığını belirten Karâfi, İslam

⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/206.

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/206.

hukukunda (şeriat) güzelleşme amacıyla yapılan tağyûrin haram kapsamında değerlendirilmediğini, sünnet olmanın, tırnak kesmenin, saç kısaltmanın, ellere ve saça kına yakmanın buna örnek olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Abdürezzâk es-San'ânî'nin naklettiği bir rivâyet de İbn Âşûr'un tespitini teyit etmektedir. Buna göre tabiûn âlimlerinden İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), kendisine dövmenin hükmünü soran Ma'mer b. Râşid'e (ö. 153/770) şu cevabı vermiştir: "Bu, cahiliye ehlinin süslerinden/sembollerinden biridir" (مِنْ زِيِّ أَهْلِ (الْجَاهِلِيَّةِ)).⁵⁴ Zührî'nin dövme yapmayı cahiliye ehlinin süsü olarak nitelendirmesi, bu fiilin şirkin ve dolayısıyla müşriklerin özelliklerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Dövme yaptırmanın ve kaş aldırmanın caiz olduğuna dair bazı fetvaların verilmesi İbn Âşûr'un tespitini doğrulayan bir diğer husustur. Örneğin sonraki dönem (müteahhirûn) Mâliki fakihlerinden bazıları dövmenin mekruh olduğunu savunurken, bazıları da Hz. Âişe'den gelen bir rivâyeti delil göstererek kadının kocasının izniyle ve onun için süslenmek amacıyla dövme yaptırabileceğini söylemiştir.⁵⁵ İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), kaş aldırma yasağının yabancılar için süslenen kadınlara yönelik olduğunu belirtmiştir. Ona göre muhanneslere (kadınlara benzemeye özenen erkekler) benzememek kaydıyla kadınların kaşlarını ve yüzlerindeki tüyleri aldurmalarında bir sakınca yoktur.⁵⁶ Hz. Peygamber, erkeklere benzemeye özenen kadınları (mutereccile) ve kadınlara benzemeye özenen erkekleri (muhannesîn) lanetlemiş ve onlara bazı yaptırımlar uygulamıştır.⁵⁷ Bu işlem hilkatî değiştirmenin maddî boyutuna örnek olarak zikredilebilir. Bir Müslüman, Hz. Peygamber'in lanetlediği fiilleri yapamayacağı gibi bu fiilleri işleyenlerin sembolü olan fiilleri de yapamaz. İslam'ın izin verdiği bir fiil, günah veya küfrün alameti değilse yapılmasında bir sakınca görülmezken, günah ya da küfrün sembolü olması durumunda sakıncalı ve yasak görülmektedir.

Yunan ve Roma gibi kadim kültürlerde dövmenin belli bir tanrıya adanmışlığın sembolü, kulluğu simgeleyen bir damga ve fahişelik gibi belli bir

⁵³ Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfî, *ez-Zehîre*, thk. Muhammed Hacî (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994), 13/315.

⁵⁴ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/145.

⁵⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşiyetu'l-Adevî ala Şerhi Kifâyeti'r-rebbânî*, thk. Yusuf Muhammed el-Bukâî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1994), 2/459.

⁵⁶ Muhammed Emin b. Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), 6/373.

⁵⁷ Buhârî, "Libâs", 61-62 (Hadis no: 5885-5886); Ebû Dâvûd, "Libâs", 28 (Hadis no: 4097).

meslek grubunun işareti olduğu⁵⁸ göz önünde bulundurulursa İbn Aşûr'un tespiti daha da netleşecektir.

İslam geleneğinde dövme yaptırmının, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanmasının gerekçesi olarak "Allah'ın yarattığını değiştirmek" ön plana çıkmıştır. Bunun temel sebebi, bu hükmü rivâyet eden İbn Mes'ûd'un, bu fiilleri yaratılışı değiştirmek olarak nitelendirmesidir. Ancak İbn Mes'ûd'un sahâbeden biri olduğu ve sahâbenin ittifak ettiği konularda farklı görüş beyan etme imkânı bulunmamasına rağmen bireysel olarak beyan ettiği görüşlerin kabulü konusunda mezhepler arasında fikir ayrılığı bulunduğu göz önünde bulundurulması halinde, söz konusu illet mansûs değil müstanbet olarak kabul edilecektir.⁵⁹ Bu kabul edildiği takdirde, "nasta zikredilen illet varken ictihadla illetin tespit edilmesinin mansûs illetin iptali anlamına geleceği, bunun da caiz olmadığı"⁶⁰ şeklinde bir itiraz söz konusu olmayacaktır.

Bu fiillerin yasaklanma illeti Allah'ın yarattığını değiştirmek olarak kabul edilirse, deri altına enjekte edilmeden kına, boya ve benzeri maddelerle deri üzerine yapılan dövmeler caiz kabul edilecektir. Özellikle Mâliki hukukçular bu konuya dikkat çekmişlerdir. Örneğin Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İmam Mâlik'in, kadınların ellerine kına yakmasını caiz gördüğünü bildirmiştir. İyâz'a göre Hz. Peygamber tarafından yasaklanan dövme kalıcı dövmedir. Kalıcı olmayan dövmelerin kadınlar için bir sakıncası yoktur.⁶¹

İlet sembol olarak kabul edilirse deri üzerine çizilen figürlerin belli bir günahı/günahkârları karakterize edip etmediği incelenir. Bu fiiller Müslüman toplumunun geneli tarafından batıl inanç ve ideolojilerin bir özelliği veya Allah'ın yasakladığı bir eylemin alameti olarak algılanıyorsa haram, aksi takdirde helal kabul edilecektir.

⁵⁸ Joshua J. Mark, <https://www.ancient.eu/article/1000/tattoos-in-ancient-egypt/0901.207>, 10.02.2018.

⁵⁹ "Allah'ın yarattığını değiştirenler" ifadesinin Hz. Peygamber'e mi yoksa İbn Mes'ûd'a mı ait olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Bu ihtilafın sebeplerinden biri, yukarıda zikredilen hadislerin başındaki ifadelerin farklı şekilde rivâyet edilmesidir. Buhârî bu hadisin baş tarafını üç farklı cümle ile rivâyet etmiştir: "Allah lanet etti.", "Rasûlullah lanet etti." ve "Abdullah lanet etti.". Bkz: Buhârî, "Kitâbu'l-libâs", 82 (Hadis No: 5931), 84 (Hadis No: 5939), 85 (Hadis No: 5943). Bunun gerekçelerinden birisi de bu fiilleri yapanların lanetlendiğine dair hadislerin, İbn Mes'ûd dışında başka sahâbeler tarafından "Allah'ın yarattığını değiştirmek" kaydı eklenmeksizin rivâyet edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sâlih, "Tağyîru'l-halk", 156-157.

⁶⁰ Bazı araştırmacılar, bu kuraldan hareketle İbn Aşûr'un tespit ettiği illete itirazda bulunmuşlardır. Bkz: Sâlih, "Tağyîru'l-halk", 155.

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed el-Girnâtî el-Muvâfık, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari'l-Halîl* (Beyrût: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 1994), 1/287.

Dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme fiillerini ikiye ayırıp ayrı ayrı gerekçelendirmek de mümkündür. Dövmenin yasaklanma gerekçesi "Allah'ın yarattığını değiştirmek" ve kaş alma ve dişleri ayırıp inceltmenin illeti de "günahın/günahkârların simgesi" olarak belirlenebilir. Dövmenin, iğne gibi iz bırakıcı ve yaralayıcı bir cisimle doğrudan deri üzerine çizim yapmak olduğunu, bunun da bedene bir müdahale olduğunu söylemek mümkündür. Hadislerde geçen Allah'ın yarattığını değiştirmek, salim ve sağlıklı olan bir türün yaratılışının genel kıvamına bir müdahale olarak görülebilir. Bu bağlamda salim ve sağlıklı insan derisi üzerinde yapılan kesici müdahaleler (nass ile belirtilenler hariç) yaratılışı değiştirme olarak değerlendirilebilir. İnsanın genel görünümüne göre salim ve sağlıklı olma özelliği taşımayan durumlar hastalık, bunlara yönelik müdahale ise tedavi olarak kabul edilebilir.

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyet ettiği hadiste her üç fiilin de Allah'ın yarattığını değiştirme olarak nitelendirilmesi, farklı gerekçelendirmelerin önünde bir engeldir. Ancak bu engeli aşmak mümkündür. Hz. Peygamber'in, bu fiilleri, illetini beyan etmeksizin farklı zamanlarda yasakladığını ancak İbn Mes'ûd'un bunları, Allah'ın yarattığını değiştirme olarak değerlendirip bir araya toplayarak tek bir rivâyette naklettiğini kabul ederek bu engeli ortadan kaldırmak imkân dâhilindedir. Böyle bir kaniya varmanın argümanlarından biri, Hüzeyl b. Şurahbîl kanalıyla gelen ve İbn Mes'ûd'un bu fiillerle birlikte başka fiillerin de lanetlendiğini bildirdiği rivâyettir. Bu rivâyette Abdullah b. Mes'ûd şöyle buyurmuştur: "Rasûlullah, dövme yapana ve yaptırana, saçına ek yapana ve yaptırana, hülle yapana ve yaptırana, faiz yiyene ve yedirene lanet etti."⁶²

Aslında dövme yaptırma, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme fiillerinin birden fazla illetten dolayı yasaklandığını kabul etmek de mümkündür. Bu konu usûlcüler arasında tartışmalı olsa da Hanefîler ile Kâdî Abdulcebbar (ö. 415/1025), Ebu'Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve İcî (ö. 756/1355) gibi usûlcüler bir hükmün birden fazla illetle gerekçelendirilmesinin caiz olduğunu savunmuşlardır.⁶³ Bu sebeple dövmenin insan sağlığına zarar verdiği ve ahlaksızlığın sembolü olduğu, başka bir deyişle ahlakilik ve fıtratı bozma gerekçesiyle yasaklandığı söylenebilir. Kaşları aldırma ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanması da bu iki fiilin ahlaksızlık alameti olduğu ve aldatmaya neden olduğu gerekçesiyle gerekçelendirilebilir. Hanefî fakih

⁶² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/195; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/203; Sâlih, "Tağyîru'l-halk", 157.

⁶³ Bir hükmün birden fazla illet ile ta'lîl edilebileceğini savunan ile buna karşı çıkanların delilleri ve bu konudaki tartışma için bkz: Yusufoglu, *Âmidî'nin Ta'lîl Anlayışı*, 98-102.

Bedruddîn el-Aynî dövmeye yaptırmamanın hem Allah'ın yarattığını değiştirme hem de Cahiliye ehlinin ameli olması sebebiyle yasaklandığını ifade etmektedir.⁶⁴

5. DÖVME YAPTIRMA, KAŞ ALDIRMA VE DİŞLERİ AYIRIP İNCELTME YASAĞININ HİKMETİ

Dövmeye yaptırmayı, kaş aldırma ve dişleri ayırıp inceltme hükmünün hikmetini illete bağlı olarak her bir fiil için ayrı ayrı belirlemek mümkündür. İlet, fıtratı değiştirmek olarak kabul edilirse hikmeti, sağlığa zarar vermek ve gerçeği gizleyerek insanları kandırmak olarak belirlemek mümkündür.

Bu hükmün hikmeti, sağlığa zarar vermek olarak kabul edilirse fıtratı değiştirme vasfını bu fiillerin hükmünün illeti kılanın, bu fiillerin içerdiği zarar olduğu söylenebilir. Şâri'in bu fiilleri yaratılışı değiştirme olarak değerlendirip yasaklayarak insan bedenini zararlı fiillerden korumayı amaçladığını ifade etmek mümkündür.

Hattâbî (ö. 388/998), Askalânî ve Kastallânî gibi âlimler, ikinci hikmete dikkat çekmişlerdir. Bu âlimlere göre Hz. Peygamber'in dövmeye yapanları, kaşlarını yolanları ve dişlerini ayırarak inceltenleri kınaması, bu fiillerin yalan, hile ve aldatma gibi olumsuzluklar içermesinden dolayıdır.⁶⁵ Cahiliye döneminde kadınların daha genç ve güzel görünmek, yaşlarını göstermemek için bu yönteme başvurdukları kabul edilmektedir. Bu durum dişleri ayırma ve inceltme olayında daha da belirgindir. İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277) aktardığına göre kadınlar yaşlandıkça dişlerinin arasındaki boşluk kalınlaşır. Daha genç görünmek için dişlerini ayırırlardı. Bu da gerçeği gizlemeye ve başkalarını aldatmaya yol açar.⁶⁶ Hikmetin yukarıdaki iki tanımını dikkate alarak şunları söylemek mümkündür: Allah'ın yarattığını değiştirme sıfatını hüküm illeti kılan, bu fiillerin içerdiği yalan, hile ve aldatmadır. Şâri', hükmü vermekle bu olumsuzlukların önüne geçmiştir.

Dövmeye yaptırmamanın, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin günahın/günahkârın sembolü olduğu için yasaklandığını kabul edersek bu hükmün hikmeti, günah/günahkârlar karşısında edilgen olmaktan kurtulmak ve toplumda kargaşa ve huzursuzluğa yol açmamak olarak tespit edilebilir. İslam'ın temel hedeflerinden biri de iradesine hâkim, başkalarına özenmeyen ve

⁶⁴ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 11/204.

⁶⁵ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 18/250; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 8/480.

⁶⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/106-107.

özgüveni yüksek bireylerden müteşekkil bir toplum oluşturmaktır. Şâri'i yukarıda bahsedilen eylemleri yasaklamaya sevk edenin bu temel ilke olduğu söylenebilir. Bu hüküm neticesinde Müslümanlar günah karşısında pasif bir konuma düşmekten kurtulmuşlardır.

İslam'da hükümlerin çoğu toplumun huzur ve refahını sağlamaya yöneliktir. Toplumda yanlış algılamalara neden olabilecek fiillerin yasaklanması da bu kapsamda değerlendirilmelidir. İslam'ın yasakladığı fiillerin sembolü olan bir eylemin yasaklanması, toplumda kargaşa ve huzursuzluğa neden olacaktır. Örneğin, İslam dininin hâkim olduğu bazı bölgelerde dövme yaptıran erkeklerin gizli dinsiz olarak kabul edildiği ve camilere girmelerine izin verilmediği bildirilmektedir.⁶⁷

6. SONUÇ

Makalede varılan sonucun maddeler halinde şöyle sıralanması mümkündür:

1. İslam, koyduğu hükümlerle bir yandan ibadet ve sosyal yaşam alanında Müslümanlara yol gösterirken, diğer yandan da yeme-içme, giyim-kuşam ve estetik gibi konularda belirli kurallar ve kısıtlamalar getirerek Müslüman topluma özgün bir kimlik kazandırmıştır.

2. Hz. Peygamber (s.a.v.), İslam toplumunu zararlı fiillerden korumak, barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak ve kendilerine ait bir kimlik oluşturmak için birtakım kurallar koymuştur.

3. Bu kurallardan biri de dövme yaptıranın, kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanmasıdır. Bazı fakihler buradaki yasağı kerahete hamletmişse de fakihlerin çoğunluğu bunun haramlığa delalet ettiğini savunmuştur.

4. Bu fiillerin yasaklanmasının gerekçesi, Allah'ın yarattığını değiştirmek veya iffetsiz kadınların sembolü olarak kabul edilmiştir. Kanaatimizce bu üç fiilin illetinin ayrı ayrı belirlenmesi gerekmektedir. Dövme yaptıranın yasaklanmasının illeti, bedene müdahale ederek Allah'ın yarattığını

⁶⁷ Faik Bulut, "Doğunun Tenindeki Nakış Dövme", *Atlas Dergisi*, (2002), 48. Dövme yaptıran yetişkinlerin kişilik özellikleri ve toplumsal algıları hakkında bir değerlendirme için bkz: Özlem Damla Yücel, *Dövme Yaptıran Erişkinlerin Kişilik Özellikleri, Kimlik Yönelimi Özellikleri ve Beden Algılarının İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2015).

değiştirmektedir. Kaş aldırmanın ve dişleri ayırıp inceltmenin yasaklanması ise bu fiillerin o dönemde iffetsiz kadınların sembolü olmasıdır.

5. Bir gerekçeye dayanan hükümlerin varlığını koruyabilmeleri için gerekçenin varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Hükümün dayandığı gerekçe zaman içinde değişmişse doğal olarak hüküm de değişecektir. Bu genel ilke İslam hukukunun gelişmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda tarihte ortaya çıkan yeni meselelerin hükümünün belirlenmesine ve İslam'ın sabiteleri ile değişkenlerinin birbirinden ayrılmasına da önemli katkı sağlamıştır.

6. Müslüman âlimler, aralarında herhangi bir ayırım yapmadan hükümleri illet ve hikmetleriyle anlamaya çalışmışlarsa da tarihte bazı görüşler ön plana çıkmış, diğerleri ise geri planda kalmıştır.

7. KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, Ebû Bekr b. Hümam, es-San'anî. *el-Musannef*. thk. Habibu'r-Rahmân el-Azamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1983.
- Adevî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Hâşiyetu'l-Adevî ala Şerhi Kifâyeti'r-rebbânî*. thk. Yusuf Muhammed el-Bukâî. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1994.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risale, 2001.
- Âmidî, Seyfuddîn. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdullah b. Ali eş-Şehrânî vd. 5 Cilt. Riyâd: Daru'l-fadîle, 2016.
- Apaydın, H. Yunus. "Nehiy". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/544-547. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetu'l-kârî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*. thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî. 2 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-alemiyye, 2012.
- Buhârî, Aladdin Abdülaziz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr an Usûli'l-Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 4. Basım, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrût: Daru ibn Kesir, 2002.
- Bulut, Faik. "Doğunun Tenindeki Nakış Dövme". *Atlas Dergisi*, 36-54.
- Buğda, Sadrettin. *Bâcî'nin Kıyas Anlayışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022) 128-129.
- Ca'd, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Cevherî. *el-Müsned*. thk. Âmir Ahmed Hardar. Beyrût: Müessesetü'nâdir, 1990.

- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1994.
- Cîzâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl. *Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari'l-Muteha'l-usûl (Îcî Şerhî, Tetazânî ve Seyyid Şerif Haşiyeleri ile birlikte)*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2004.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemu't-tarîfât*. Kahire: Daru'l-fadile, ts.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *Sünenu'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm (Suudi Arabistan: Dâru'l-muğnî, 2000)
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Râid b. Sabrî. Riyâd: Dâru'l-hadâre, 2015.
- Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedu İshâkk b. Râhûye*. thk. Muhammed Muhtâr. Dâru'l-kitâbî'l-arâbî, 1423.
- Emîr Padişâh, Muhammed Emin. *Teysîru't-Tahrîr*. 4 Cilt. Mekke: Dâru'l-bâz, ts.
- Eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Feyruzâbâdî. *et-Tabsire fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan Hîtû. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1983.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhâmmad b. Muhammed. *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997.
- Hakemî, Ali Osman. "Hakîketü'l-hilâf fit-ta'lîl bi'l-hikme ve eseruhu fi'l-fikhi'l-İslâmî". *Mecelletu Ummi'l-Kurâ 9* (1414), 11-85.
- İsfehânî, Râgıb, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *Mufredâtu elfâzı'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2014.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Dakîk el-İd, Takiyuddîb ebû'l-Feth. *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdisi'l-ahkâm*. thk. Muhammed Hallûf. 5 Cilt. Beyrut: Vezaretü's-Şuûni'l-İslamiyye ve Dâru'n-nevâdir, 2009.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. 7 Cilt. Beyrut: Mektebetü'r-rüşd, 2004.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bârî*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid. 26 Cilt. Beyrût: er-Risâletü'l-alemiyye, 2013.
- İbn Hâcib, Cemâleddîn Ebî Ömer Osman. *Muhasaru'l-Münteha's-sûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*. thk. Nezîr Hamâd. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyâd: Mektebetü'l-meârif, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru sâdır, 1414.

- İbn Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz. *Şerhu'l-Keveki'l-munîr*. thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd. 4 Cilt. Riyâd: Mektebu'l-Abîkân, 1993.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Berekât Abdusselâm vd. *el-Müsevede fi usulî'l-fikh*. thk. Ahmed b. İbrahim b. Abbâs ez-Zervî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-fadîle, 2001.
- İsfahânî, Şemsuddîn Mahmud b. Abdirrahman b. Ahmed. *Beyânu'l-Muhtasar Şerhu Muhtasari İbn Hâcib*. thk. Muhammed Muzhir Bekâ. 3 Cilt. Cidde: Dâru'l-medenî, 1986.
- İzz b. Abdisselâm, İzzeddîn Abdulaziz. *Kavâidu'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu kulliyeti'l-ezheriyye, 1991.
- Joshua J. Mark, <https://www.ancient.eu/article/1000/tattoos-in-ancient-egypt/>. 09.01.2017.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ilmi'l-usûl*. Ürdün: Dâru'l-feth, 2020.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris. *ez-Zehîre*. thk. Muhammed Hacî. Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-sârî*. Mısır: el-Matbeatu'l-kubrâ, 1323.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. Kâhire: Dâru'l-kutu'l-Misriyye, 1965.
- Ma'mer b. Râşid Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi'*. thk. Habibu'r-Rahmân el-Azamî. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Memecik, Harun. *Dövme Yapmak ve Yaptırmakla İlgili Hadislerin İncelenmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*. Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf ve Şuûnu'l-İslâmiyye, 1990.
- Muhammed Tahir b. Aşûr. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- Muvâfık, Ebû Abdillâh Muhammed el-Gırnâtî. *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari'l-Halîl*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994.
- Müslim b. Haccac, Ebu'l-Hüseyn. *Sahihu Müslim*. thk. Ebû Kuteybe Nezer Muhammad el-Ferâyâbî. Riyad: Daru't-taybe, 2006.
- Nefrâvî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ğânim. *el-Fevâkihu'd-Devvânî ala Risâleti İbn Zeyd el-Kayrâvânî*. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1995.
- Nemle, Abdülkerim. *el-Muhezzeb fi ilmi usûli'l-fıkhi'l-mukâren*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1999.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenu'l-Kubrâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrût: Müessesetü'r-risale, 2001).
- Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1392.

- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*,. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1998.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fi ilmi-usûli'l-fikh*. thk. Taha Câbir Feyyâz Alvânî. 6 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risale, ts.
- Sâlih, Eymen. "Tağyîru'l-halk". *el-Mecelletu'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* 16/1 (2020), 145-168.
- Semerkândî, Alâeddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-usûl fi netâici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zeki Abdulber, 1984.
- Serahsi, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1993.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005)
- Şener, Abdulkadir vd. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2014.
- Şevkânî, Muhammed Ali. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*. thk. Ebû Hafs Sâmî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-fadîle, 2000.
- Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali. *el-Lum'a fi usûli'l-fikh*. thk. Muhyiddin Dîb mustu, Yusuf Ali Bedivi. Beyrût: Dâru ibn Kesir, 1995.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Mısır: Dâru hecr, 2001.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru hecr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-Kebîr-Sünenü'l-Tirmizî* (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1996)
- Yusifoğlu, Kazim. *Âmidî'nin Ta'lîl Anlayışı*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Yücel, Özlem Damla. *Dövme Yaptıran Erişkinlerin Kişilik Özellikleri, Kimlik Yönelimi Özellikleri ve Beden Algılarının İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2015.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. ömer. *Esasü'l- belağa*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1996), 1/234.